

فرهنگ فارسی معین

یک جلدی

شامل: لغات ادبی، ریاضی، نجومی، پزشکی، طبیعی، اقتصادی، فقهی، حقوقی،
فلسفی، هنری، ورزشی، نظامی و موارد مربوط به پیشه‌های مختلف
(اعم از لغات فصیح و عامیانه) با ذکر اصل و ریشه لغات
و هویت دستوری و مترادف و متضاد

تألیف: دکتر محمد معین

استاد دانشگاه تهران

انتشارات گلی

معین، محمد، ۱۲۹۱-۱۳۵۰.

فرهنگ فارسی معین یک جلدی شامل ... / تألیف محمد معین. -- تهران: گلی، ۱۳۸۴.

ISBN: 964-7715-23-4

۱۱۸۴ ص: ۱۷×۲۴ نس.م.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. فارسی -- واژه نامه. الف. عنوان.

۴۶۳

PIR ۲۹۴۵/ع ۴۵

الف ۱۳۸۴

۸۴-۲۰۵۸۴م

کتابخانه ملی ایران

انتشارات گلی

تهران - خیابان ۱۵ خرداد - بازار نوروزخان - کوچه مسجد جامع پلاک ۸۰

تلفن: ۵۵۶۳۰۲۴۰ - ۵۵۶۰۳۱۵۸

فرهنگ فارسی معین (یک جلدی)

مؤلف: دکتر محمد معین

به کوشش: محمد مهدی بلائی

چاپ اول ۱۳۸۵، ۵۰۰۰ نسخه (با اعراب)

قطع: وزیری تعداد صفحه: ۱۱۸۴ صفحه

طرح جلد: محمدی

حروفچینی و صفحه آرایی: ظریفیان، لیتوگرافی: مقدم

چاپ: امین صحافی: علی

ISBN: 964-7715-23-4

شابک: ۹۶۴-۷۷۱۵-۲۳-۲

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

مقدمه

بی‌شک، نام و یاد زنده‌یاد دکتر محمد معین، در فرهنگ تاریخ و ادب ایران، نام و یادی ماندگار است. آنچه دکتر معین، به عنوان کار ادبی، از خود به یادگار گذاشته است، مجموعه‌ای دقیق و عمیق، از تفکرات ادیبی فرهیخته است، که با دقتی پر وسواس، اندیشه‌های خود را بازتاب داده است.

دکتر معین، در سال ۱۲۹۷ ش، در شهر رشت، در یک خانواده مذهبی پا به عرصه حیات نهاد. پدر و مادرش، در فاصله‌ای کوتاه، درگذشتند و سرپرستی او، به جد پدریش بازماند. معین، در آن روزها که تحصیلات به شیوه امروزمین، هنوز در کشور ما، جا نیفتاده بود، برخی از آموخته‌های خود را در رشت و برخی را در تهران فراگرفت. او، دوره کارشناسی خود را در «دانشسرای عالی» آن روزگار (دانشگاه تربیت معلم کنونی) گذراند و چندگاهی، با سمت‌های آموزشی و اداری، در آموزش و پرورش، اشتغال ورزید.

دکتر معین، نخستین کسی بود، که از دانشگاه تهران، با عنوان دکتری در رشته ادبیات فارسی، فارغ‌التحصیل شد و ازین پس، با عنوان استادی، در همان دانشکده به تدریس پرداخت.

دقت پر وسواس زنده‌یاد معین، در تنظیم مطالب ادبی، آنچنان بود، که زنده‌یاد دهخدا، سرپرستی و تکمیل و نشر لغت‌نامه را پس از خود، به او وا گذاشت. و نیما یوشیج (علی اسفندیاری) - پدر شعر فارسی نوین - نیز چاپ و نشر آثار چاپ نشده

خود را به او وا گذاشت.

دکتر معین، به سبب احاطه‌ای که بر زبان‌های بیگانه و زبان‌های باستانی ایران داشت، در واژه‌نویسی، طرحی نو درافکند و فرهنگ فارسی خود را در حدّ یک کار ادبی ممتاز عرضه کرد. او، در درازنای تاریخ، تحوّل واژه‌ها را بررسی کرد. کاری که تا به امروز، در ادب فارسی نظیر نداشت. معین، گذشته از تألیف واژه‌نامه فارسی، در عرصه تحولات دستوری زبان فارسی نیز کاری ارزنده به جامعه فارسی‌زبان اهدا کرد.

از زنده‌یاد معین، آثار بسیار دیگر نیز بازمانده است که در حوصله این مقال نمی‌گنجد.

این همه تلاش و کوشش، سرانجام، دکتر معین را نابهنگام در بستر مرگ افکند و پس از یک دوره چند ساله که بستری بود، در روز یکشنبه سیزدهم تیرماه سال ۱۳۵۰، با خاکیان وداع کرد. امّا، آوازه زندگی پر تلاش او، همواره جاوید خواهد ماند.

مآخذ

تعداد کتب و رسایی که در تدوین مواد فرهنگ حاضر مورد استفاده قرار گرفته‌اند، از پانصد متجاوز است و ذکر همه آنها با مشخصات، اوراق بسیاری را اشغال خواهد کرد. اهم آنها همانهاست که در تصحیح و تحشیه دوره برهان قاطع مورد استفاده قرار گرفته.

در اینجا فقط لغت‌نامه‌ها و بعضی کتب که در طی فرهنگ حاضر مکرر ذکر آنها آمده نقل می‌شود.

- ۱- اساس‌الاعتباس، نصیرالدین طوسی، تهران ۱۳۲۶ ه. ش.
- ۲- اسفار اربعه، صدرالدین شیرازی، تهران چاپ اول، ۴ مجلد ۱۲۸۲ ه. ق (= اسفار).
- ۳- اصطلاحات شاه نعمه‌الله ولی، چاپ بمبئی ۱۳۱۲ ه. ق.
- ۴- انجمن آرای ناصری (فرهنگ فارسی)، رضاقلی هدایت، تهران، دارالطباعه خاصه هماپونی، ۱۲۸۷ ه. ق.
- ۵- بدیع و قافیه و عروض، برای دبیرستانها، جلال‌الدین همائی و گروهی دیگر، تهران (بدون تاریخ).
- ۶- برهان جامع، (فرهنگ فارسی)، محمدکریم‌بن مهدی‌قلی تبریزی، تبریز، مطبعه آقاعلی ۱۲۶۰ ه. ق.
- ۷- برهان قاطع (فرهنگ فارسی)، محمدحسین برهان تبریزی، مصحح م. معین، چاپ دوم، در پنج مجلد، از انتشارات کتابفروشی ابن‌سینا، تهران ۱۳۴۲ ه. ش.
- ۸- بوستان (سعدی‌نامه)، سعدی شیرازی، به اهتمام فروغی (ذکاءالملک)، تهران، چاپخانه بروخیم، ۱۳۱۶ ه. ش.
- ۹- بوستان (سعدی‌نامه)، سعدی شیرازی، به اهتمام قریب، تهران، ۱۳۲۸ ه. ش.
- ۱۰- بهار عجم (فرهنگ فارسی)، لاله‌تیک چند بهار، مطبع نولکشور، لکهنو، ۱۸۹۴ م.
- ۱۱- تاج‌العروس (فرهنگ عربی)، سید ابوالفیض محمدبن محمد مشهور به مرتضی حسینی، مصر ۱۰ مجلد ۱۳۰۶-۱۳۰۷ ه. ق.
- ۱۲- تاریخ ادبیات در ایران، دکتر ذبیح‌الله صفا، جلد اول، چاپ تهران ۱۳۳۲ ه. ش، جلد دوم، چاپ تهران ۱۳۳۶ ه. ش.
- ۱۳- تاریخ ادبیات ایران، دکتر رضا زاده شفق، تهران، چاپخانه دانش ۱۳۲۱ ه. ش.
- ۱۴- تاریخ بیهقی، ابوالفضل محمدبن حسین بیهقی، به اهتمام دکتر غنی و دکتر فیاض، چاپخانه بانک ملی ایران، تهران ۱۳۲۴ ه. ش. (= بیهقی، فض).
- ۱۵- تاریخ تصوف در اسلام، (قسمت اول از جلد دوم «بحث در آثار و افکار و احوال حافظ»)، دکتر قاسم غنی، تهران ۱۳۶۲ ه. ق.
- ۱۶- تفسیر قرآن متعلق به دانشگاه کمبریج، نسخه عکسی متعلق به کتابخانه ملی تهران (= تفسیر کمبریج).
- ۱۷- التفهیم لاوائل صناعة التنجیم، ابوریحان محمدبن احمد بیرونی، مصحح جلال همائی، چاپخانه مجلس، ۱۳۱۸-۱۳۱۶ ه. ش. (= التفهیم).
- ۱۸- جامع‌الحکمتین، ناصر خسرو قبادیانی، به تصحیح هنری کرین و محمد معین، چاپ انستیتو ایران و فرانسه.

تهران ۱۳۳۱ ه. ش.

۱۹- جوامع الحکایات و لوامع الروایات. سدیدالدین محمد عوفی. به تصحیح محمد معین. بخش اول. چاپ اول از انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۳۵ ه. ش؛ چاپ دوم. از انتشارات کتابفروشی ابن سینا. تهران ۱۳۴۰ ه. ش؛ نسخه خطی کتابخانه ملی پاریس به نشانی Ancien Fonds persan 75. در فهرست بلوشه به شماره ۲۰۴۵ (= مپ ۱)؛ ایضاً نسخه کتابخانه ملی پاریس Supplément persan-95. در فهرست بلوشه به شماره ۲۰۴۳ (= مپ ۲)؛ ایضاً نسخه کتابخانه مزبور به نشانی Sup.pers.906، در فهرست بلوشه به شماره ۲۰۴۴ (= مپ ۳).

۲۰- چهار مقاله. احمد بن عمر بن علی نظامی عروضی سمرقندی. مصحح م. معین. تهران چاپ ششم، کتابفروشی ابن سینا. ۱۳۴۱ ه. ش.

۲۱- حکمت قدیم (تقریرات). محمدحسین فاضل تونی. تهران ۱۳۳۰ ه. ش.

۲۲- دانشنامه علانی. ابوعلی حسین معروف به ابن سینا. چاپ انجمن آثار ملی: بخش اول (منطق) به تصحیح سیدمحمد مشکوة. تهران. چاپخانه مجلس ۱۳۳۱ ه. ش. بخش دوم (علم برین) به تصحیح محمد معین. ایضاً ۱۳۳۱ ه. ش؛ بخش سوم (علم زیرین) به تصحیح سید محمد مشکوة. ایضاً ۱۳۳۱ ه. ش. (= دانشنامه).

۲۳- دستور العلماء. عبدالنبی بن عبدالرسول احمد نگری. چاپ اول. حیدرآباد ۱۳۳۱ ه. ق. (۳ مجلد) (= دستور). ۲۴- دستور زبان فارسی. قریب، بهار، فروزانفر، همائی، یاسمی. ۲ جلد. کتابفروشی و چاپخانه علی اکبر علمی، بدون تاریخ (= قبضه).

۲۵- دیوان حافظ شیرازی. شمس الدین محمد حافظ. به تصحیح محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی. تهران. چاپخانه مجلس. ۱۳۳۰ ه. ش. (= حافظ).

۲۶- دیوان خاقانی شروانی. افضل الدین ابراهیم خاقانی. به تصحیح عبدالرسولی. تهران. چاپخانه سعادت. ۱۳۱۲ ه. ش. (= خاقانی عبد).

۲۷- دیوان خاقانی شروانی. ایضاً. به تصحیح دکتر ضیاءالدین سجادی. تهران ۱۳۳۸ (= خاقانی. سج.).

۲۸- دیوان رودکی. (مجلد سوم از احوال و اشعار ابوعبدالله جعفر بن محمد رودکی). مصحح سعید نفیسی. به سرمایه کتابفروشی ادب. تهران. چاپخانه شرکت طبع کتاب. ۱۳۱۹ ه. ش. (= رودکی).

۲۹- دیوان سنائی. ابوالمجد مجدود بن آدم سنائی. به تصحیح مدرس رضوی. به سرمایه شرکت طبع کتاب. تهران ۱۳۲۰ ه. ش. (= سنائی. مد.).

۳۰- دیوان سنائی. ایضاً. به تصحیح مظاهر مصفا. تهران ۱۳۳۶ ه. ش. (= سنائی. مصف.).

۳۱- دیوان عطار نیشابوری. فریدالدین عطار. به تصحیح سعید نفیسی. به سرمایه کتابفروشی اقبال. تهران ۱۳۱۹ ه. ش. (= عطار. نف.).

۳۲- دیوان عطار نیشابوری. ایضاً به تصحیح دکتر تقی تفضلی. از انتشارات انجمن آثار ملی. تهران ۱۳۴۱ ه. ش. (= عطار. تفض.).

۳۳- دیوان فرخی. فرخی سیستانی. به اهتمام عبدالرسولی. تهران ۱۳۱۱ ه. ش.

۳۴- دیوان فرخی. ایضاً به اهتمام محمد دبیرسیاقی. از انتشارات کتابفروشی اقبال. تهران. ۱۳۳۵ ه. ش. (=

فرخی. د.)

۳۵- دیوان کبیر. جلال‌الدین مولوی. به تصحیح فروزانفر. از انتشارات دانشگاه تهران. تاکنون ۶ مجلد منتشر شده. تهران ۱۳۳۶-۱۳۴۰ ه. ش. (= دیوان کبیر).

۳۶- دیوان معزی نیشابوری. محمدبن عبدالملک معزی. به تصحیح عباس اقبال. به سرمایه کتابفروشی اسلامیة تهران ۱۳۱۸ ه. ش. (= معزی).

۳۷- دیوان منوچهری دامغانی. ابوالتجم احمد مصحح: دبیر سیاقی. چاپ اول. تهران. چاپخانه پاکت چی ۱۳۲۶ ه. ش. (= منوچهری. د. چا. ۱)؛ چاپ دوم. تهران، کتابفروشی زوار ۱۳۳۸ ه. ش. (= منوچهری. د. چا. ۲).

۳۸- دیوان ناصر خسرو قبادیانی. ابومعین حمیدالدین ناصر بن خسرو. به تصحیح تقوی، دهخدا و مینوی با مقدمه به قلم تقی‌زاده. کتابفروشی تهران. چاپخانه مجلس تهران ۱۳۰۴-۱۳۰۷ ه. ش. (= ناصر خسرو).

۳۹- شاهنامه. فردوسی طوسی. به تصحیح اقبال، مینوی، نفیسی. به سرمایه کتابفروشی بروخیم. ۱۰ مجلد. ۱۳۱۳ ه. ش. (= شا. بخ).

۴۰- شرح قاموس. (ترجمان‌الله). شرح محمدبن یحیی بن محمد شفیع قزوینی بر «قاموس‌اللفة». ۱۳۰۳-۱۳۰۸ ه. ق.

۴۱- غیاث‌اللغات. (فرهنگ فارسی و عربی). محمد غیاث‌الدین مصطفی آبادی رامپوری. نولکشور (هند). ۱۸۹۰ م. (= غیاث).

۴۲- فرهنگ آندراج. (فرهنگ فارسی و عربی). محمد پادشاه متخلص به شاد. ۳ مجلد مطبع نولکشور. لکنهو ۱۸۸۹-۱۸۹۲ م. (= آند).

۴۳- فرهنگ آندراج. ایضاً. به اهتمام دبیر سیاقی. ۷ مجلد. ۱۳۳۵-۱۳۳۷ ه. ش. (= آند).

۴۴- فرهنگ تازی-پارسی. بدیع‌الزمان فروزانفر (الف-ر). تهران ۱۳۱۹ ه. ش. (= فرتا).

۴۵- فرهنگ جهانگیری. (فرهنگ فارسی). جمال‌الدین حسین انجو. ۲ مجلد. لکنهو. ۱۲۹۳ ه. ق. (= جهانگیری).

۴۶- فرهنگ جهانگیری. ایضاً. نسخه خطی. اهدائی ورثه مرحوم صادق وحدت (= جهانگیری).

۴۷- فرهنگ رشیدی. عبدالرشید تتوی. به تصحیح مولوی ابوطاهر ذوالفقار علی مرشدآبادی. کلکته. چاپ بیتست‌مشن پرس. ۱۸۷۲ م. (= رشیدی).

۴۸- فرهنگ علوم عقلی. دکتر سید جعفر سجادی. تهران ۱۳۴۱ ه. ش. (فرع. سج).

۴۹- فرهنگ عمید. حسن عمید. دو جلد. تهران ۱۳۳۷ ه. ش.

۵۰- فرهنگ فارسی. دکتر محمد مکرری. جلد اول (أ-ذ). تهران ۱۳۳۳ ه. ش.

۵۱- فرهنگ فارسی به انگلیسی. استینگاس. چاپ اول ۱۸۹۲ م، چاپ چهارم ۱۹۵۷ م.

۵۲- فرهنگ فارسی و روسی. ب. و. میلر. اداره نشریات دولتی. مسکو ۱۹۵۳ م.

۵۳- فرهنگ لغات و اصطلاحات فلسفی. سیدجعفر سجادی. تهران ۱۳۳۸ ه. ش. (= فرلغا).

۵۴- فرهنگ لغات و تعبیّرات مثنوی (مولوی). تألیف دکتر سید صادق گوهرین. از انتشارات دانشگاه تهران. جلد اول ۱۳۳۷؛ جلد دوم ۱۳۳۸، جلد سوم ۱۳۳۹ ه. ش.

۵۵- فرهنگ مصطلحات عرفاء. سید جعفر سجادی. به سرمایه کتابفروشی بوذرجمهری مصطفوی. تهران ۱۳۳۹

- ه. ش. (= فرم، سج.).
- ۵۶- فرهنگ نظام. سید محمدعلی داعی الاسلام. ۵ مجلد. حیدرآباد دکن. ۱۳۴۶-۱۳۵۸ ه. ق. (= فرهنگ نظام).
- ۵۷- فرهنگ نفیسی. دکتر علی اکبر ناظم الاطباء. به اهتمام سعید نفیسی ۵ مجلد. تهران ۱۳۱۷-۱۳۳۴ ه. ش. (= ناظم الاطباء).
- ۵۸- فیه مافیه. جلال الدین مولوی. به تصحیح فروزانفر. از انتشارات دانشگاه تهران. شماره ۱۰۵. تهران ۱۳۲۰ ه. ش.
- ۵۹- کشف اصطلاحات الفنون. محمدعلی بن علی تهرانی. جلد اول چاپ استانبول ۱۳۱۷ ه. ق، چاپ هند ۱۳۷۸ ه. ق؛ جلد دوم، چاپ هند، ایضاً ۱۸۶۲ م.
- ۶۰- گرشاسب نامه. اسدی طوسی. به اهتمام حبیب یغمائی. تهران ۱۳۱۷ ه. ش.
- ۶۱- گلستان. سعدی شیرازی. به تصحیح فروغی (ذکاءالملک). تهران. چاپخانه مجلس ۱۳۱۹ ه. ش. (= گلستان فر.).
- ۶۲- گلستان، ایضاً. به اهتمام قریب. تهران. چاپخانه علمی ۱۳۱۰ ه. ش. (= گلستان فر.).
- ۶۳- لسان العرب. (فرهنگ عربی). ابوالفضل جمال الدین محمد معروف به ابن منظور، بیروت. ۱۹۵۳-۱۹۵۴ م. (۶۲ بخش).
- ۶۴- لغت فارس. علی بن احمد اسدی طوسی. به تصحیح عباس اقبال، تهران. چاپخانه مجلس ۱۳۱۹ ه. ش. (لغات).
- ۶۵- لغت فارس. ایضاً. به تصحیح پاول هرن (Paul Horn). گوتینگن (آلمان) ۱۸۹۷ م. (= لغات هر.).
- ۶۶- لغت فارس. ایضاً. به اهتمام محمد دبیر سیاقی. تهران. ۱۳۳۶ ه. ش. (= لغات د.).
- ۶۷- لغت نامه. علی اکبر دهخدا. تاکنون ۸۱ جلد به طبع رسیده (از حروف مختلف). تهران ۱۳۲۵-۱۳۴۲ (= لغت).
- ۶۸- مثنوی. جلال الدین مولوی. به تصحیح نیکلسن ۳ مجلد (متن فارسی). لیدن. مطبعة بریل ۱۹۲۵، ۱۹۲۹، ۱۹۳۳ م. (= مثنوی. نیک.).
- ۶۹- مجمع الفرس. (فرهنگ فارسی). محمدقاسم بن حاج محمد سروری کاشانی. به تصحیح دبیر سیاقی در ۳ مجلد. تهران ۱۳۳۸-۱۳۴۱ ه. ش. (= سروری).
- ۷۰- معجم البلدان. یاقوت حموی. ۱۰ مجلد (با ضمیمه). مطبعة السعادة. مصر ۱۳۲۳-۲۵ ه. ق.
- ۷۱- منتهی الارب فی لغة العرب. (فرهنگ عربی به فارسی). عبدالرحمن بن عبدالسلام صفی پوری شافعی. چاپ کلکته ۴ جزوه؛ چاپ تهران ۲ مجلد ۱۲۹۷ و ۱۲۹۸ ه. ق. مطبعة کربلائی محمدحسین طهرانی.
- ۷۲- نشریه دانشکده ادبیات تبریز. دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز. ۱۴ دوره از ۱۳۲۷ ه. ش. به بعد (= نداب).
- 73- Grundriss der iranischen Philologie, herausgegeben von Wilh. Geiger und Ernst Kuhn. Band 1. Stassburg 1896 (= اسفا ۱). Band II 1904 (= اسفا ۲).
- 74- Grundriss der Neupersischen Etymologie. von Paul Horn. 1893 (هرن).
- 75- Persische Studien. von H. Hubschmann. Strassburg. 1895 (هوبشمان)